

Pekka Kuusisto

**MIELIKUVITUS RAKENTEENA –
STRUKTURALISTISEN FANTASIAKÄSITYKSEN
LÄHTÖKOHTIA JA TUTKIMUKSEN LINJOJA**

Mielikuvituksen rakenteellinen – asioita, ilmiöitä, merkityksiä suhteuttava – hahmotus on fantasian määrittelyn perinteinen ja moderni lähtökohta. Ajattelutapaa soveltaa esimerkiksi J. R.R. Tolkien keskustellessaan ensisijaisesta (primaarista) ja toissijaisesta (sekundaarisesta) luomisesta ja niiden välisestä suhteesta sekä jälkimmäiseen perustuvasta fantasiakerronnasta. (Ks. Tolkien 2002, 66–67.) Tolkienin näkemykset tunnetaan fantasiakirjallisuuden nykyteorian eräänä keskeisenä virikkeenä. Tolkien liittyy myös antiikista juontuvaan runouden ja filosofian tiedollista suhdetta pohtivaan estetiikan perinteeseen, jossa kysytään, mikä on mielikuvituksen tai fantasian suhde totuuden ja todellisuuden filosofiseen perustaan. Tolkien edustaa renessanssin myötä muodostuvaa fantasian taiteellista itseisarvoa ja kulttuurista merkitystä korostavaa modernia ajattelutapaa, kun taas fantasia vanhemmassa perinteessä, esimerkiksi Platonilla, on yleensä, joskaan ei yksiselitteisesti, filosofialle alisteinen, tiedollisesti toissijainen ja jopa arveluttava ihmismielen toiminto ja tuote.¹ (Ks. Sallis 2000, 46–69.)

Kaunokirjallinen fiktio on aina kirjailijan ja lukijan todellisuuskokemukseensa ja tietopiiriinsä suhteuttamaa sepitettä, kuvitelmaa. Asioiden, ilmiöiden ja niiden piirteistöjen jäsentäminen osana laajempia merkitysten ja rakenteiden kenttiä on sekin inhimillisen kulttuurin ja tiedonmuodostuksemme perusmuoto. Kuvitteellisuutta korostavassa fantasiakirjallisuudessa tällainen kognitio kuitenkin painottuu. Onkin ymmärrettävää, että kielen ja kulttuurin merkityksen muodostuksen toiminnallisia ja historiallisia suhdejärjestelmiä hahmottavasta strukturalismista tuli fantasiakirjallisuuden tutkimuksen jopa keskeisin lähtökohta 1900-luvulla. Leimallisimmin strukturalistista fantasiateoriaa on suuntauksen huippukauden keskusmaassa Ranskassa 1970-luvulla,

mutta sen varhaisia piirteitä löytyy jo vuosisadan alkupuolella esimerkiksi Tolkienin filologisesta fantasiakäsityksestä sekä venäläisestä formalismista ja Northrop Fryen myyttikritiikistä. Vaikka klassinen strukturalismi on nykyään enää harvemmin menetelmällisenä lähtökohtana, vaikuttaa sen käsitteistö esimerkiksi jälkistrukturalismin, semiotiikan, postmodernismin, kerronnan retoriikan tutkimuksen, mahdollisten maailmojen filosofian sekä kognitiivisen teorian välityksellä edelleen kaikkialla fantasian kansainvälisessä tutkimuksessa.

Tässä luvussa esitellään strukturalistisen fantasiakäsityksen linjoja kolmen ajallisen kiintopisteen kautta. Liikkeelle lähdetään Tzvetan Todorovin ja ranskalaisen strukturalismin fantasiateorias-
ta 1970-luvun vaihteesta edeten sen postmodernistisiin, jälkistrukturalistisiin ja kerronnan retoriikan tutkimuksen jälkivaiheisiin. Luvun päättää katsaus Tolkienin ja tämän oppilaan Northrop Fryen strukturalismia ennakoiviin fantasiakäsityksen piirteisiin.

Fantasia klassisessa narratologiassa

Strukturalistisen fantasiakäsityksen lähtökohtia muodostui puheesityksen lajeja kuvaavissa retoriikan ja poetiikan oppikirjoissa ja mielikuvituksen tiedonteoreettisia tasoja ja psykologisia malleja jaottelevissa taiteen filosofioissa antiikista lähtien. Tunnetuimpia ovat esimerkiksi Platonin dialogien mielikuvituksen filosofiaa pohittivat keskustelut, Aristoteleen runouden lajien jaottelu samoin kuin 1700- ja 1800-luvun vaihteen romantikon Samuel Taylor Coleridgen mielikuvituksen (*imagination*) ja kuvitelman (*fancy*) erottelu. (Vrt. Sandner 2004, 14–40; Doležel 1990.) Nykyaikaiseen kirjallisuudentutkimukseen strukturalistinen fantasiakäsitys alkoi nivelyä Venäjän formalistien kirjoituksissa 1900-luvun alkupuolella, mutta johdonmukaisemmaksi käsitteistöksi se kehittyi ranskalaisen ja anglo-amerikkalaisen strukturalismin edustajilla 1970-luvun vaihteesta lähtien. Fantasiateorian keskeisenä nykyäänkin sovellettuna – joskin myös kiisteltyinä – kiinnekohtana on venäläisen formalistin

Vladimir Proppin *Kansansatujen morfologian* (1928) ohella säilynyt Tzvetan Todorovin *Johdatus fantastiseen kirjallisuuteen* (*Introduction à la littérature fantastique*, 1970). Todorovin tutkimus toimii siksi myös tässä luvussa aiheen käsittelyn kiintopisteenä.

Bulgarialaissyntyisen, Ranskaan 1960-luvun alussa siirtyneen Todorovin teos on aihepiirinsä klassikkona ristiriitainen. Sen kohteena on 1900-luvun lopulla kansainvälistä kirjallisuuskenttää muovanneen anglo-amerikkalaisen genrefantasian sijaan kiinteämmin reaalityodellisuuteen ja 1800-luvun romantiikan ja realismin aikakauden kirjallisuuteen kytkeytyvä, Ranskan kirjallisuushistoriasa ”fantastiseksi” nimetty kerronnan genre. Myyttien ja legendojen yliluonnolliseen tarumaailmaan sijoittuvan tolkienilaisen tarufantasian sijaan Todorov kirjoittaa romantiikasta modernismiin ulottuvasta E. T. A. Hoffmannin, Edgar Allan Poen, Guy de Maupassantin, Henry Jamesin ja Franz Kafkan kerronnan linjasta, jossa yliluonnollinen on puitteiltaan realistisen kertomusmaailman poikkeama ja tulkinnaltaan häilyvä ääriiviiva.²

Mitä tuon rajan takaa nousee esiin – onko kysymys reaali maailman todellisuusperiaatteita rikkovasta ilmiöstä vaiko päähenkilön aistiharhasta tai mielenhäiriöstä – jää enemmän tai vähemmän tulkinnanvaraiseksi. Tämänkaltainen kertomus on fantastisen realismin ja romanttisen modernismin kirjallisuutta, joka hakeutuu puhdaspiirteisimmillään tulkinnallisen kaksi- tai moniselitteisyyden eli ambiguiteetin avoimeksi kerronnaksi. Fantastisen kertomuksen rakenteeseen asemoitu tekstin sisäinen lukija häilyy yliluonnolliseen viittaavien tapahtumien pohjimmiltaan rationaalisen mutta piirteiltään oudon, tai vaihtoehtoisesti yliluonnollisen, ihmeenomaisen selityspeiraatteen ja niille ominaisten lajityyppien – yhtäältä Edgar Allan Poen perinteen salapoliisi- ja kauhukertomuksen ja toisaalta satumaailman ja muiden yliluonnollisen kertomusmaailman variaatioiden – välillä. Puhdas, tapahtumien luonnolliseen tai yliluonnolliseen selityspuusteeseen sulkeutumaton fantastinen, kuten Henry Jamesin klassinen varhaismodernistinen aavetarina *Ruuvikierre* (*The Turn of the Screw*, 1898), on Todorovin poetiikassa harvinais-

nen poikkeus, joka kiteyttää fantastisen kertomuksen muodon. (Todorov 1975, 31–40; Rimmon-Kenan 1977.)

Todorovin tutkimusta on arvosteltu näkökulmaltaan poissulkeväksi ja jopa harhaanjohtavaksi kirjallisuusteorian sovellukseksi, jonka tiukkaan napitettuja ehtoja ja oletuksia käytännössä varsin harva kertomus – kenties juuri vain Jamesin tarina tai jokin yksittäinen Edgar Allan Poen novelli – toteuttaa puhtaasti. (James 1995; Poe 2006.) Voikin kysyä, eikö tulkinnalliselle epäröinnille perustuva fantastinen kertomus ole varsin kapea osa fantasiakirjallisuuden historiaa ja kirjoja? Eikö esimerkiksi mittavia ja itsenäisiä kuvitteellisia maailmoja muodostava tarufantasia ole globaalin nykykulttuurin keskeisempi osa kuin monitulkintainen fantastinen kertomus?

Todorovin teoriasta esitetyssä kritiikissä on perusteensa mutta myös tutkimusperinteiden erojen luomat väärinkäsityksensä.³ Strukturalistisen fantasiateorian käsitteet ja periaatteet avautuvat Todorovin asettamista sinänsä kapeista lähtökohdista tarvittaessa hyvinkin monitahoisesti ja laajalle. *Johdatus fantastiseen kirjallisuuteen* on osa ranskalaisen strukturalistisen poetiikan eli runousopin tutkimuksen valtakautta, joka huipentuu Todorovin työtoverin Gérard Genetten proosan poetiikkaan 1970-luvun alussa.⁴ Vaikka Todorovin kohteena on yksittäinen, häviävän kapeaksi rajattu fantasiakirjallisuuden alalaji, tavoitteena on tämänkin kertomuslajin paikannus proosakirjallisuuden kokonaisuuden poetiikkaan ja viime kädessä myös yleiseen kirjallisuusteoriaan ja jopa viitteellisesti hahmoteltuun strukturalismin kulttuuriteoriaan sekä sille ominaiseen tieteelliseen maailmankuvaan.⁵ Juuri tämä fantasiateorian nykylinjaan nähden tavoitteellisempi kirjallisuudentutkimuksen systematiikka antaakin mahdollisuuden seurata fantasian tutkimuksen vaiheita Todorovista käsin sekä hänen edeltäjiinsä että seuraajiinsa.

Todorov on fantasiakirjallisuuden keskeinen narratologi. Hän uudistaa lajin teoriaa aiemman aihehistoriallisen perinteen jälkeen, tuoden fantasian ensimmäistä kertaa systemaattisen kertomuksen tutkimuksen piiriin. Strukturalistisen poetiikan varhaisessa klassikossaan Vladimir Propp kylläkin jo analysoi kansansatujen tarinan (*fabula*) tason henkilöhahmojen toiminnallisia funktioita mut-

ta ei tämän laajemmin satukirjallisuuden kerrontaa.⁶ Todorovin formalistien perintöä hyödyntävässä strukturalismissa tarinan taso niveltyy fantastisen kertomuksen kokonaisrakenteeseen. Todorov painottaa niitä kertovan tekstin esitysmuotoja, joiden kautta tarinan tapahtumat ja henkilöt välittyvät lukijalle. Fantastisessa kertomuksessa korostuu tällöin erityisesti kerronnan näkökulman rajaus ensimmäisen persoonan kertojaan ja siitä syntyvä kertomuksen kaksiselitteinen monitulkintaisuus. Tapahtumien välittyminen niihin osallistuvan ensimmäisen persoonan kertojan näkökulmasta luo fantastisessa kertomuksessa tarinan tasolla keskenään ristiriitaisten tapahtumalinjojen välisen informaation aukon. Kun tämä kerronnan aukko säilyy ”puhtaassa” fantastisessa kerronnassa avoimena kertomuksen loppuun asti, sulkeutuu se lähilajeissa joko tapahtumien luonnollisin tai yliluonnollisin selityserustein. (Todorov 1975, 24–40; Rimmon-Kenan 1977, 45–58.)

Todorov joutuukin lähtökohtiensa takia käsittelemään fantastisen kertomuksen lajityypin rajatun kohteen ohella itse asiassa varsin laajaa, realismista satu- ja tieteiskirjallisuuteen ulottuvaa genrerajajärjestelmää, jota häntä edeltävä tutkimus ennakoi ja myöhempi tutkimus on sittemmin mittavin lajikartoin tarkentanut ja täydentänyt. Kirjallisuusteoreettiseen ulottuvuuteen kuuluu myös esimerkiksi kysymys fantastisen kertomuksen luonteesta kielellisenä esitysmuotona – monitasoisen runokielen ja allegorian sukuisena, mutta kielen kirjaimellisen merkityksen painotuksin erottautuvana fiktiona. (Todorov 1975, 58–74.)

Fantasiakirjallisuuden asema strukturalismin lajiteoriassa on näin ollen paradoksaalinen. Erottamiansa lajityyppien – ”oudon” ja ”ihmeellisen” kertomuksen – välisenä keskiviivana ”puhdas fantastinen kertomus” pelkistyy ikään kuin lajijärjestelmän pakenevaksi matemaattiseksi raja-arvoksi, jonka harvojen kirjallisuushistoriallisten toteutumien paikantaminen ja suhteuttaminen luo samalla järjestelmän spekulatiivisen laajentumisen liikkeen.⁷ Fantasian lajisysteemi onkin myöhemmässä strukturalistisessa tutkimuksessa laajentunut sen kapeiksi koetuista lähtökohdista nykykirjallisuuden kokonaisuuden kattavaksi kentäksi. Lineaarinen lajikartta

avautuu molemmilta laidoiltaan, sisällyttäen yhtäältä realistisen ja dokumentaarisen kerronnan sekä muistelmakirjallisuuden tapaisia todellisuuden kuvaukseen ankkuroituneita tekstilajeja ja toisaalta satukirjallisuuden, tarufantasian, tieteiskirjallisuuden ja mytologian niille ominaisine kerronnan muotoineen. Strukturalistisen universaalikieliopin perintö nostaa tällöin esiin mielenkiintoisia kysymyksiä paitsi kirjallisuuden lajien, myös yleisemmin tekstilajien, tiedonalojen ja merkityspiirien välisestä rajankäynnistä ja suhteista esimerkiksi kaunokirjallisten, luonnontieteellisten ja uskonnollisten tekstien välillä. Lineaarisen lajikartan kiertyessä vastakkaiset tekstilajit yhdistäväksi genrepööräksi omaksuu lajisysteemi lopulta ensyklopedian perinteisen tiedonkehän muodon. (Ks. Cornwell 1990, 37–41; Brooke-Rose 1981, 84; Kuusisto 1993; 2004; 2013.)

Myös nykypäivän eriytyneitä genrekirjallisuuksia edeltävän spekulatiivisen fiktion 1800-luvun lähtökohtiin kuuluu kirjailijan työn monilajisuus: esimerkiksi Edgar Allan Poe tähdensi tuotantonsa lajityyppien runsautta.⁸ Ajatuksen historiallisesti muuntuvas- ta kirjallisuuden lajien järjestelmästä kuvasivat niin ikään 1900-luvun alun Venäjän formalistit, joita Todorov esitteli ranskalaiselle yleisölle (Todorov 1965). Fantastinen kertomuskin hahmottuu formalisteilla suhteessa realismin kerrontaan ja kirjallisuuden lajisysteemin kokonaisuuteen.⁹ Taustalla vaikuttaa jo tällöin strukturalistisen kielitieteen perustajan Ferdinand de Saussuren näkemys kielestä (*langue*) funktionaalisten yksikköjen järjestelmänä eli koodina, jolle yksittäiset puhunnat (*parole*) perustuvat abstraktin kielen järjestelmän antamien mahdollisuuksien toteutumina (Saussure 2014, 83–95.) Saussure vieraannuttaakin 1910-luvun vaihteen kuuluisissa *Yleisen kielitieteen luennoissaan* sittemmin ihmistieteiden kehitykselle kauaskantoisesti kielen kulttuuristen konventioiden vakiinnuttamaksi rakennejärjestelmäksi, jonka yksiköillä ei ole positiivista arvoa itsessään, vaan ainoastaan suhteessaan synkronisen eli samanhetkisen järjestelmän muihin yksiköihin.¹⁰ Omien sääntöjensä pohjalta toimivana inhimillisen kulttuurin luomana šakkiin vertautuvana ”pelinä” kieli tarjoaa Saussurelle mallin kulttuurin yleisemmälle merkitysjärjestelmien ”semiologialle” eli semiotiikan tutki-

mukselle. Kielellä on toisaalta myös diakroninen eli ajallis-historiallisen muutoksen ulottuvuutensa, joka kuitenkin on Saussuren ajattelussa toissijainen kielen synkroniaan nähden. (Saussure 2014, 90–92, 99, 170–195.)

Strukturalistinen kirjallisuudentutkimus on soveltanut Saussuren kielijärjestelmän mallia monin eri tavoin. Mallin kapeat kirjallisuudentutkimukselliset lähtökohdat vaikuttavat vielä Todorovin hahmottamassa niin sanotussa klassisessa narratologiassa koodin käsitteen rajauksena. Strukturalistisessa kielitieteessä oli 1960-luvulla jo siirrytty kielen laajempien diskursiivisten yksiköiden tutkimukseen. Kirjallisuudentutkimuksessa oli kuitenkin vielä vallalla tutkimuskohteen rajaus lauseeseen ja sitä pienempiin kielen yksiköihin, joille perustuva koodijärjestelmä pyrittiin sulkeistamaan viestinnän laajemmasta kehyksestä. Tämä lähtökohta linjaa myös fantasian poetiikan perusteet Todorovilla. (Vrt. Herman 2005, 574; Barthes 1988, 82–85.)

Fantastisen kertomuksen tutkimustaan edeltävässä *Decameronen kielioppi* -teoksessa (1969) Todorov analysoi Boccaccion 1300-luvun novelleja ”narratologian”, kehittämänsä kertomuksen tutkimuksen uudiskäsitteen avulla hahmottaen Vladimir Proppin pohjalta Boccaccion tarinoiden syntaktista peruslausetta. Myös fantastisella kertomuksella on oma lajikohtainen, tarinan ensimmäisen persoonan kertojan todellisuustulkinnan epäröinnin lauseensa – kieliopillinen koodi, jonka retorisisista laajennuksista kirjailija luo kertomuksensa.¹¹ Kertomuslajin perinteessä muodostuu näin luonnollisen kielen materiaalille perustuva toisen asteen merkijärjestelmä, lajityypille ominainen kertomuksen kielioppi, jonka toiminta on kuitenkin perustaltaan vielä rajattu tekstin sisäiseksi.

Jälkistrukturalistinen ja postmodernistinen fantasiateoria

Siirtymä rakenteita hahmottavasta strukturalismista niitä purkavaan ja historiallistavaan jälkistrukturalismiin on tuntuvilla Todorovin päättäessä tutkimuksensa fantastisen kertomuksen

kirjallisuudenfilosofiseen tarkasteluun. Lajityyppi kytketään nyt 1800-luvun luonnontieteen maailmankuvaan ja realismin kirjallisuuden nousuun aikakauden ”huonona omanatuntona”, jolla luonnontieteellisen positivismin henki koetteli todellisuuskäsitystään. Tämän hieman kankean vastaparien logiikan mukaan asetelma muuntuu psykoanalyysin omaksuessa psyyken tiedostamattoman kerrostuman kuvauksen 1900-luvun vaihteessa ja syrjäyttäessä fantastisen kertomuksen aiemmasta kulttuurisesta tehtävästään. Fantastinen kertomus saavuttaa Todorovin mukaan Franz Kafkan, Maurice Blanchot’n ja Jean-Paul Sartren teksteissä päätepisteensä, jossa sen aiempi todellisuuden ulottuvuuksien rajankäynti kiteytyy kaunokirjallisen fiktion tutkimaksi toden ja epätoden paradoksiksi sinänsä. Fantastisen kertomuksen historia päättyy Todorovin linjauksessa ranskalaisen jälkistrukturalismin kummisedän Blanchot’n itseään purkavien fiktioiden kerrontaan. (Todorov 1975, 157–175; Sartre 1955; Blanchot 1995; 1996.)

Blanchot’ta suoremmin Todorovin näkemys on kenties kuitenkin velkaa Michel Foucault’n diskursiivisten muodostelmien historialle. Fantastisen kertomuksen luonne Todorovin lajijärjestelmän laajentumista luonnollisen ja yliluonnollisen rajankäynnillään ruokkivana, tavoittamattomana keskiviivana muistuttaa Foucault’n transgression eli rajan ylityksen filosofiaa. *Raamatun* jäsentämän esimodernin uskonnollisen maailmankuvan raukeaminen avaa Foucault’n tulkinnassa rajojen loputtoman paikantamisen, koettelun ja ylityksen modernin kulttuurisen tilan. Moderni kaunokirjallisuus syntyykin nuoren Foucault’n kirjoituksissa länsimaisen kulttuurin 1700-luvun lopun taitteessa uudenlaisena aihepiirien ja ilmaisun rajoja rikkovana, itseään heijastaen kahdentuvana ja rajatomiin laajentuvana kielenä markiisi de Sadella ja varhaisromantiikan goottilaisen kauhun kirjoittajilla. Gustave Flaubert’n *Pyhän Antoniuksen kiusauksen* (*La Tentation de Saint Antoine*, 1874) kerronta ilmentää jo ’kirjaston fantasiaa’ – mielikuvituksen kulttuurihistoriallisen arkiston tutkijan otetta, ennakoiden Jorge Luis Borge-sin fiktioiden peilirakenteina ja kauhuromanttisen toiston muotoina

ja muunnelmina avautuvaa 1900-luvun spekulatiivisen fiktion horisonttia. (Foucault 1998a, 1998b, 1998c; Borges 1969.)

Fantasiateorian juonteiden muodostumisessa myös uskonto-kulttuurilla on siis kiinnostava merkityksensä. Kun tarufantasia vaikiintuu anglokatolisen konservatiivin Tolkienin kerronnassa, erotuu jälkistrukturalistisen fantasiateorian taustalla katolista perintöään työstävien Georges Bataillen, Foucault'n ja Jacques Lacanin radikaali uskonnon filosofia.¹² Fantastinen kertomus muodostaa jälkistrukturalisteille oman sekulaarisen ajan materiaaliseen sisäisyyteen avautuneen universuminsa, joka kytkee yhteen ja törmäyttää vastakkaisia kulttuurisia ja yhteiskunnallisia merkitysjärjestelmiä ja todellisuuden tulkintakehyksiä. (Vrt. Bessière 1974; Jackson 1981; Armitt 1996.) Esimerkiksi Jamesin *Ruuvikierteen* ja Kafkan ”Muodonmuutoksen” (”Die Verwandlung”, 1916) vaiheilla vuosikymmeniä jatkuneiden yksinkertaistavien, toisensa poissulkevien psykoanalyttisten ja teologisten tulkintojen kiistat avautuvat tässä näkökulmassa uuteen, hedelmälliseen tarkasteluun (vrt. Corngold 1973; Felman 1982).

Jälkistrukturalistinen teoria radikalisoi Saussuren perintöä fantasian tutkimuksessa kahtaalla: yhtäältä kerrontaa läpäisevien kulttuuristen diskurssien ja toisaalta kielellisessä merkissä kiteytyvän, yhteiskunnallisen vallan muotoja murtavan alitajuisen vietienergian tasolla. Fantastinen kertomus lähilajeineen on psykoanalyysin toistuva kohde Freudin E. T. A. Hoffmannin ”Nukuttajaa” (”Der Sandmann”, 1816) tarkastelevasta kammottavan affektin (*das Unheimliche*) teoriasta Jacques Lacanin Poe -luentaan ja Deleuzen ja Guattarin Kafkan tulkintaa uudistavaan ”skitsoanalyysiin”. (Hoffmann 2011; Freud 2005; Lacan 2006; Deleuze & Guattari 1986.) Strukturalismia moneuttava ote näkyy myös Todorovin väitöskirjaohjaajan Roland Barthesin Balzacin fantastisen realismin novellia ”Sarrasinea” (1830) käsittelevässä tutkimuksessa, jossa kertomuksen kielioppi avautuu viiden semioottisen koodin tulkinnan malliksi. Tavoitteena on siirtymä teoksen ja kirjallisuudenlajin suljetuista käsitteistä avoimen tekstin ”hurmaan”, tulkinnan nautintoa tuottavan merkityksen leikin luentaan. Lukijan asema ko-

rostuu tässä vaiheessa strukturalismin fantasiateoriaa jopa kirjailijaa keskeisemmäksi. (Barthes 1993a; 1993b)

Klassisen narratologian näkökulmaa laajentaa myös ideologiakriittinen jälkistrukturalismi. Spekulatiivinen fiktio on tämän suuntauksen tutkijoille potentiaalisesti seksuaalisuuden, sukupuolen, rodun ja yhteiskuntaluokan kulttuurisia ja yhteiskunnallisia asetelmia nurinkääntävää radikaalin tekstuaalisuuden kirjallisuutta. Kysymys on poliittisilta lähtökohdiltaan ranskalaisen Tel Quel -ryhmän runokielen vallankumouksellisuudesta ja kielellistä merkkiä ja kirjallisen teoksen muotoa horjuttavan taiteen yhteiskunnallisuudesta. (Vrt. Kristeva 1984.) Kun Foucault'n tiedonhistoriassa klassismin aikakausi kiteytyy ”sanojen ja asioiden” väliseen kielen läpinäkyvään representaatioon, hahmottaa jälkistrukturalistinen teoria romantiikan luomaa fantasiakirjallisuutta realismin todellisuuskuvaa vieraannuttavan kielen ja maailman kohtaamattomuuden näkökulmissa – Samuel Beckettin ”nimettömien olioiden” ja ”oliottomien nimien” kerrontana. (Bessière 1974; Jackson 1981; Jameson 1981; Foucault 2010; Beckett 2007.)

Klassisen strukturalismin tavoin ranskalaislähtöisen jälkistrukturalismin fantasiateoria kohdentuu enimmäkseen kulttuuristen merkitysten rajapinnoilla liikkuvaan romantiikan ja modernismin ajan fantastisen kertomuksen lajityyppiin. Suuntauksella on radikaali kärkensä mutta myös yksiulotteistavan tulkinnan puutteen sa taipumuksessaan häivyttää selkeämmin lajiutuneiden kertomustyyppeiden, kuten esimerkiksi genrefantasian, ominaispiirteistöä. Barthesilainen teoria suosii rannattoman kulttuurisen tekstien välisyyden ja sitä jäsentävien laajaulotteisten diskurssien soveltamista kaunokirjallisuuden lajityypeille ominaisten ilmaisumuotojen kustannuksella. Jälkistrukturalistinen lähestymistapa kytkeytyy toisaalta strukturalistisen narratologian tapaan mimeettisen todellisuuden jäljittelyn perinteeseen sitä ideologiakriittisesti terävöittäen. Tolkien ja genrefantasia toisintavat tästä näkökulmasta arvioiden realistisen romaanin todenmukaisuuden estetiikkaa sitä keskiajan maailmaan heijastaen ja esimodernia yhteiskuntaa konservatiivisesti nostalgisoiden. (Jackson 1981.)

Jälkistrukturalismin avantgardistisinta näkökulmaa tasapainottaa 1960-luvulta alkaen joukko siihen limittyviä, strukturalismin valtakauden jälkeen nousevia tutkimussuuntauksia, kuten esimerkiksi kirjallisuushistorian periodisaatiota sekä poetiikan linjoja ja muotoja enemmän huomioiva postmodernismin teoria. Postmodernistinen fantasian tutkimus painottuu yhä fantastisen kertomuksen lajityyppiin mutta täydentää sen modernismin jälkeistä historiaa ja teoriaa (Ks. Olsen 1987). Fantastisen kertomuksen tulkinnallisen moniselitteisyyden ilmentäessä modernismin kirjallisuuden tiedonteoreettista eli epistemologista kerronnan dominanttia, muuntuu lajityypin painotus postmodernismissä kuvitteellisten maailmojen rinnakkaisen moneuden ontologiaksi (McHale 1987, 73–83; vrt. Jakobson 2001/1935). Huomio kiinnittyy nyt kuvitteellisen maailman muodostukseen kerronnassa ja tuon maailman olemukseen siinänsä. Fiktiota käsitellään kirjailijan kuvitteellisen maailman tekona ja tuotteena – kirjallisuusinstituution kieliyhteisön kommunikaatiivisessa vuorovaikutuksessa tapahtuvana kulttuurisen konstruktion muotona.¹³ Vaikka Saussuren ajatus kielen jäsentämisestä ja luomasta todellisuudesta on jo osa strukturalistisen poetiikan perinnettä, sen konstruktionistinen juonne suuntautuu kuitenkin vielä merkin viittaussuhteesta erilleen rajattuun tekstiin. Kieli luo strukturalismissa todellisuuden rannattoman tekstin mutta ei vielä – tarkastelun painotukseltaan – fiktion kuvitteellista maailmaa. Postmodernismissä strukturalistinen tekstin teoria syvenee fiktiivisten maailmojen ja kertomusmallien vertailevaksi poetiikaksi, mikä vie fantasiatutkimuksen uudelle tasolle. (Vrt. Doležel 1998, 5; 2010.)

Konstruktionistisella fiktion teoriolla on ollut perustava vaikutus fantasiakirjallisuuden tutkimukseen. Fantasia on sen avulla luontevasti erotettavissa kirjallisuutta antiikista lähtien seuranneista todellisuuden, totuudenheijastamisen ja mimeettisen jäljittelyn taiteenteoreettisista vaateista, joiden kannalta fantasia on perinteisesti nähty realismin varjona: toissijaisena ja torjuntaa aiheuttavana kirjallisena esitysmuotona. Fiktio on postmodernismin teoriassa seipitteen rakentamista, yhtäläisyyksien ja erojen suhteuttamien kuvitteellisten maailmojen tekoa tavalla, joka ei enää ankkuroidu realis-

miin. Konstruktionistiseen tiedonsosiologiaan limittyvässä Saussuren perinnössä myös fiktion lajityypit ja kerronnan tyyllilajit jäsenyivät suhteessa toisiinsa pikemminkin kuin olemuksellisesti itsenäisinä – siis osana laajaa, historiassaan liikkuvaa tekstien ja merkitysten kenttää (vrt. Aittola & Raiskila 1994). Fantasia ja realismi ovat tässä tulkinnassa vuorovaikutteisia ja toisiinsa limittyviä, aikakausittain ja kulttuuripiireittäin eri merkityksen asetelmiin muotoutuvia ja yhteisöllisiin todellisuuskäsityksiin suhteutuvia kirjallisuushistorian juonteita, joiden vanhaa keskinäistä kirjallisuuspoliittista jännitettä nykytutkimus kykenee jo käsittelemään joustavasti. (Vrt. Hume 1984.) Tähän näkökantaan liittyy myös kirjallisuuden lajiteoriassa nykyään yleisesti omaksuttu filosofi Ludwig Wittgensteinin perheyhtäläisyyden malli, jossa tekstit lajiutuvat monikeroksisten ja toisiinsa limittyvien piirteiden avoimina verkostoina vanhemmassa lajiteoriassa hallinneen lajiolemuksen sijaan. Kirjallisuudenlajia ei nähdä enää teosten luokittelun olemuksellisena mitapuuna, vaan pikemminkin kulttuurisesti muuntuvana työkaluna, jolla kirjailijat, lukijat ja tutkijat käyvät keskustelua teksteistä muodostaen niiden merkitystä, lajipiirteistöä ja perinnettä yhteisöllisesti. (Vrt. Fowler 1982; Kuusisto 2004.)

Konstruktionismi on ominaista myös spekulatiivisen fiktion tutkimuksessa yleistyneelle mahdollisten maailman teorialle. Tämä varhaisen strukturalismin sukuinen analyttisen filosofian nykysuuntaus on osaltaan auttanut fantasiateoriaa irrottautumaan perinteisestä realismin kiintopisteestään. (Ks. Doležel 1998; Traill 1996.) Fantasian, kauhun ja tieteiskirjallisuuden lajityyppejä on nyt mahdollista tarkastella aiempaa joustavammin monimediaalisina, kirjallisista kertomuksista visuaaliseen mediaan ja tietokonepeleihin ulottuvina kuvitteellisten maailmojen muotoina (Wolf 2012).

Postmodernia aikaa on kuvattu 1700-luvun valistuksen kulttuurin vauhdittaman modernin aikakauden ”suurten kertomusten” – todellisuuden ja historian kokonaisvaltaisten selitysmallien, kuten luonnontieteen, dialektisen materialismin ja muiden historian filosofian tulkintojen – tyhjentyksen ja erilaisten korvaavien, alakulttuuristen ”pienien kertomusten” (Lyotard 1985) muodostuksen

ajaksi. Tarufantasian suosio on epäilemättä eräs omintakeinen esimerkki tästä ilmiöstä historiallisen romaanin ja elämäkerrallisen kirjoituksen nousun ohella – luovathan fantasiasarjat kuvitteellisen maailmanhistorian monituhatsivuisia muunnelmia lukijayhteisöilleen.

Fantasiakirjallisuuden suosion kasvu sijoittuu myös postmodernismin teoriaan kytkeytyvän, ihmistieteissä 1980-luvulta alkaen tapahtuneen niin sanotun kerronnallisen käänteen aikaan. Strukturalistisen kertomuksen tutkimuksen varhaisiinkin tavoitteisiin kuulunut tiedon ja todellisuuden kertomuksellistaminen eli *narrativisääntio* – kertomuksen soveltaminen inhimillisen tiedonmuodostuksen kokoavana peruskäsitteenä – on sittemmin läpäissyt kirjallisuudentutkimuksen ohella laajasti myös esimerkiksi historiatieteitä ja yhteiskuntateoriaa. (Vrt. Barthes 1977, 79–82; White 1973.) Kertomuksen tutkimuksessa on kerronnallisen käänteen myötä siirrytty strukturalismin perintöä uusissa yhteyksissä työstävään jälkiklassiseen narratologiaan. Uuden narratologian monitieteisiin muotoihin kuuluu myös kognitiivinen kirjallisuudentutkimus esimerkiksi kaunokirjallisen mielikuvituksen ja fiktiivisen maailmanluomisen vertailevassa poetiikassa. (Pettersson 2016; Herman 2002; vrt. Hägg 2009; Hatavara 2010.)

Kysymys siitä, millä perusteilla ja tavoin todellisuuden tieteelliset ja taiteelliset selitykset ja tulkinnat ovat kertomuksia kertomusten joukossa, on postmodernismille luonteenomainen kärjistys. Tieteenfilosofiassa tähän kysymykseen vastaa nykyisellään runsas joukko keskenään kiisteleviä suuntauksia luonnontieteellisestä realismista tiedon relativismiin. (Vrt. Niiniluoto 1999, 1–20.) Virtuaalitodellisuuden käsitteen yleiskielisyys kertoo osaltaan todellisuuden hahmotuksen moneutumisesta teknologisoituneessa nykykulttuurissa.

Fantasia retorisena rakenteena

Poetiikalla ja retoriikalla on antiikista juontuva vuorovaikutteinen yhteytensä sillä tiedonalojen kentällä, josta myös strukturalistinen fantasiakäsitys on eriytynyt nykyisiin muotoihinsa ja vaiheisiinsa. Strukturalistista fantasian tutkimusta onkin jälkistrukturalismin ja postmodernismin ohella muovannut myös retorinen kertomusteoria, jossa kirjalliset tekstit asetetaan kirjailijan, lukijan ja asiayhteyden väliseen viestinnän viitekehykseen. Fantasia ei tässä lähestymistavassa pelkisty kirjallisuuden sisäiseksi tekstien typologiaksi ja kertomuksen kieliopiksi, vaan sitä hahmotetaan myös teosta ympäröivän kulttuurin puhemaailman moniulotteisen vuorovaikutteisena merkityksen muodostuksena.

Poetiikka laajenee nyt fantasian retoriikan – mielikuvituksen ilmaisun ja lukemisen taidon – tutkimukseen. Kirjallinen kertomus on retorisen menetelmän tutkijalle inhimillisen tiedon, uskomusten ja tunteiden esitysmuotojen taidetta, joka luo kirjailijan ja lukijakunnan vuorovaikutuksessa omat lajityypilliset sisällön ja muodon odotuksensa sekä kerronnan strategiansa ja tekniikkansa. (Ks. Attebery 1992; Mendlesohn 2008.) Retorisen kertomusteorian tavoitteena on hahmottaa niitä ”eepin runoilijan ja romaanin tai novellin kirjoittajan retorisia keinoja, joilla tämä pyrkii tietoisesti tai tiedostamattaan vakuuttamaan lukijansa luomastaan kuvitteellisesta maailmasta”.¹⁴ Vastaavalla tavalla kuten realismin kirjailijalla on omat todellisuuden vaikutelman keinonsa, myös spekulatiivisen fiktion kirjoittaja hyödyntää lajikohtaisen retoriikan perinteisiä ja uudistuvia kerronnan keinoja. Fantasiaa avataan tällöin monitasoisena, ”epätoden retoriikan” keinoin rakentuvana kaunokirjallisenä puhe-esityksenä (Brooke-Rose 1981). Esimerkiksi ”fantastisen” ja ”fantasian” sekaannusta aiheuttanutta merkityssuhdetta voi jäsentää tarkastelemalla edellistä fabuloivan kerronnan esitystavan tyylilajina eli moodina (*mode*) ja jälkimmäistä sen yksittäisenä lajityyppinä – tai päinvastoin – muiden spekulatiivisen fiktion lajien joukossa. (Vrt. Attebery 1992.)

Antiikin tragedian katsojan kokeman *katharsiksen*, näytelmän kauhistuttavien tapahtumien aiheuttaman tunteiden puhdistumisen tapaan myös spekulatiivisen fiktion lajeja tunnustetaan niille ominaisen lukijan kokemuksen mukaan (Aristoteles 1997, 164; Sandner 2004, 6–13; Phelan 2006, 296–301). Kysymyksessä voi esimerkiksi olla tarufantasian kirjoittajan ylevä, subliimi kerronta mytologisen maailman tapahtumista ja ihmisten joukossa kulkevista haltioista ja tietäjistä. Tolkien kuvaa fantasian lukijan ihmeen, jopa uskonnollisen elämyksen kokemusta (Tolkien 2002, 94–97). Kauhukirjallisuudella on jännityksen ja pelon vaikutuksensa. Tieteiskirjallisuuden lukija kokee käsitteellisen läpimurron eli kognitiivisen ”novumin” tai universumin avaruudeksi laajenevan, ylevän kuvitteellisen maailman ihailun tunteita (Suvin 2016, 79–102; Nicholls 1995; Nicholls & Clute 1995). ”Uuskumman” (*new weird*) tapainen kertomustyypin uudisnimi kertoo puolestaan perinnettä tuoreuttavasta kerronnan tyylistä ja sen luomasta, vaikeammin sanallistettavasta lukijan nykykokemuksesta. (Halme 2006).

Spekulatiivinen fiktio saattaa herättää nykyisillä kirjamarkkinoilla lukijassaan myös liiallisen tuttuuden tunteen. Lajityypin konventiot ovat kansikuvastosta lähtien liiankin ilmeisiä, semioottisen taiteenteorian termein ylikoodatun, massatuotetun kitsin tunnusmerkkejä (vrt. Eco 1976, 133–135; 1989). Fantasiakirjallisuuden toisteista sarjamuotoisuutta ja korosteista lajiutumista voi arvottaa kuitenkin myös strukturalismin aikakauden piirteinä. Lajiperinnettä toisintava kertomus antaa kenties lukijalleen suhteellisen vapauden nauttia kerronnan suljetun kaavan muunnelmista verrattuna korkeakirjallisen ”avoimen tekstin” edellyttämään, laajan kulttuurisen perinteen sitomaan ”mallilukijaan” (Eco 1979).

Retorisviritteisen fantasiateoriankin taustalla erottuu Saussuren metafora kielen järjestelmästä shakkipelinä. Fantastinen kertomus on ”mahdottoman peli”, jonka tapahtumat kääntävät kuvitteellisen maailman perussäännöt ylösalaisin (Irwin 1976). Retoriikan tutkimus voi ulottua myös kirjailijan soveltamien kulttuurisen kognition muotojen kartoitukseen – esimerkiksi niihin ”struktuurallisen fabuloinnin” muotoihin, joilla tieteiskirjallisuus on muuttanut rea-

lismiin ankkuroitunutta kirjallisuuden lajisysteemiä 1800-luvulta lähtien. Fabulointi eli sepittäily ymmärretään tällöin systeemisessä, luonnontieteen tiedonmuodostuksen ja uskonnollisen merkityksen sisältävässä kulttuuristen puhelajien kokonaisuuden mielessä. Kirjallisuuden lajisysteemin historiaa luetaan tässä lähestymistavassa syvälle käyvien kulttuurisen maailmankuvan muutosten yhteydessään. Tieteiskirjallisuuden nousu esimerkkinä ilmentää tällöin perinteisen ajan ja historian käsityksen korvautumista nykyajan luonnontieteellisellä, tulevaisuuteen suuntautuneen evolutiivisen ajan käsitteellä. (Scholes 1975; Rabkin 1976; Scholes & Rabkin 1977)

Todorov aloittaa fantastisen kertomuksen tutkimuksensa arvos-telemalla kärkevästi Northrop Fryen usein strukturalismin edellä kävijäksi luettua kirjallisuusteoriaa, jossa fantasia asettuu saussu-relaisen kielitieteen äänteiden ja merkitysten oppositioiden sijaan raamatullisen mytologian keskittämään ”sanojen järjestelmään” (*order of words*). Fryen mytologinen järjestelmä on Levi-Straus-sin strukturalistisen antropologian ja Tolkienin lailla kuitenkin osa myyttiin palaavaa modernin aikakautta. Se edeltää klassista narra-tologiaa, mutta ennakoiki myös kerronnallisen käänteen postmoder-nismia.¹⁵

Viime vuosisadan keskeisiin ja myös fantasian ja tieteiskirjal-lisuuden teoriaan vaikuttaneisiin kirjallisuudentutkijoihin luetun Fryen ajattelussa inhimillinen kulttuuri on taiteiden ja tieteiden jär-jestelmää luovan kielellisen mielikuvituksen rakentama kokonai-suus, jonka historiaa ja ulottuvuuksia poetiikan ja retoriikan käsit-teet, kuten myytin, romanssin, realismin ja ironian muodot sekä arkkityyppisen symbolin eri tasot, jäsentävät.¹⁶ Strukturalistisen fantasiateorian esihistoria onkin Fryen kautta juonnettavissa Wil-liam Blakeen, Giambattista Vicoon ja muihin romantiikan ja valis-tuksen ajan kirjailijoiden ja filosofien mytologisen mielikuvituksen muotoihin, ja toisaalta näitä edeltäviin renessanssin ja keskiajan ajattelun järjestelmiin.

Tolkienin filologiasta strukturalismiin ja takaisin

Nuori Northrop Frye kuuntelee J. R. R. Tolkienin *Beowulf*-luentoja stipendiaattina Oxfordin yliopistossa 1938. Tolkienin luennon muinaisenglantilaisen runon filologinen käsittely kuulostaa hänestä ikävyyttävältä sekasotkulta.¹⁷ Tolkienin luennointia vaikuttaa näissä kommentteissa arvioivan tämän vierastaman modernin kirjallisuudentutkimuksen edustaja (Vrt. Shippey 2003, 1–27). *Taru sormusten herrasta* -sarjan kirjoittajaan Frye kuitenkin suhtautuu sittemmin kiinnostuneemmin. Tolkienin teossarja on keskeinen kimmoke hänen fantasian ja tieteiskirjallisuuden 1900-luvun nousun taustaa selvittävälle romanssin kertomustyypin tutkimukselleen.¹⁸

Filologia-sanaa on käytetty Suomessakin kielitieteiden yliopistollisten oppiaineiden nimissä. Tolkienin aikana filologialla oli kuitenkin vielä nykyistä laajempaa vanhaa merkitystään. Perinteisen filologian pyrkimyksenä oli Saussuren mukaan ”ennen kaikkea tekstien editoiminen, tulkinta ja selittäminen, mikä johtaa sen tutkimaan myös kirjallisuushistoriaa, tapoja, instituutioita jne.” (Saussure 2014, 73) – siis kuten Tolkienkin Fryen kuuntelemilla luennoillaan avasi *Beowulf*-runoa. Hellenistisestä antiikista juontuva ”sanojen rakastaminen” tarkoitti Tolkienille sanojen, tekstien ja kielen historian tutkimista kulttuurin kokonaisuudessa, kun taas 1900-luvulla kielitiede alkoi kohdentua paljolti strukturalismin vaikutuksesta kielen rakenteiden ja toiminnan funktioiden tutkimukseen.

Filologisen tutkimuksen huippukausi ajoittuu 1800-luvulle, minkä jälkeen kielitiede, historiatieteet ja kirjallisuudentutkimus ovat eriytyneet nykyisiksi oppialoikseen. Tolkienin oppiala, vertaileva filologia, oli Grimmin veljesten ja muiden romantiikan ajan suurten esikuviansa jäljillä irtautunut antiikin klassisten kielten asettamasta kielen historian mittapuusta ja ottanut lähtökohdakseen sanskriitin ja siitä juontuvien indoeurooppalaisten kielten kuten esimerkiksi pohjoisen Euroopan germaanisten kielten ja kulttuurien vertailevan historian tutkimuksen. Vertaileva filologia eli komparatiivinen kielentutkimus muodosti tuolloin vielä eräänlaisen humanistisen tutkimuksen historiapainotteisen yleistieteensä

vastakohtana voittokulkuaan läpikäyville luonnontieteille ja teknologialle. (Ks. Turner 2014.) Vuosisadan lopulla muodostuikin ”kahden kulttuurin” tilanteena tunnettu, noihin asti suhteellisesti yhtenäisempänä säilyneen tiedonalojen kentän jako luonnontieteisiin ja humanistisiin tieteisiin, jota täydensi 1900-luvun vaihteessa nykyaikaisen yhteiskuntatieteen synty (ks. Snow 1998). Samaan aikaan tapahtuneessa spekulatiivisen fiktion nousussa on verrannollista sen lajiutumisen historia-suuntautuneeseen fantasiaan ja toisaalta tulevaisuutta visioivaan tieteiskirjallisuuteen, kun taas esimerkiksi Lovecraftin kauhukirjallisuus usein viittaa molempiin ajan ulottuvuuksiin.

Tolkienille hänen oman aikansa kirjallisuudentutkimus oli epäilyttävää ”modernin” – hänelle keskiajan jälkeisen – eli kielen filologisesta historiasta irrotetun kirjallisuuden tutkimuksena. Sitä leimasi nykyaikaistumiselle yleensäkin ominainen kulttuurisen arvopohjan hajautuminen ja rapautuminen. Kirjallisuudentutkimus edusti Tolkienille modernin maallistuvan yhteiskunnan kapeuttamaa kirjallisuuskäsitystä, kun taas hän itse kuului humanistisen tutkimuksen vanhaan perinteeseen, jossa analysoitiin keskiajan runotekstejä esiteollisen kulttuurin ja elämäntavan tunnuskuvin.

Tolkien näyttäisi siis lukeutuvan kielen historiallisten muotojen tutkijana perinteeseen, josta Saussure kuuluisissa luennoissaan pyrki irrottautumaan kielen abstraktin järjestelmän selvittämiseen. Asetelma on kuitenkin moniulotteisempi. Vertaileva filologia oli yhtäältä myös Saussurelle ehkäpä läheisempi kiinnekohta ja strukturalistinen kielitiede enemmänkin sen myöhäinen vaihe (vrt. Nyman & Suominen 2002). Toisaalta Tolkienin kuvitteellisten, ”vain rakenteensa puolesta” (Tolkien 2009, 183) luonnosteltujen kielten kulttuureille pohjautuvassa fantasiassa on myös omaa strukturalistista mielenlaatuaan. Tolkien luonnehti itseään ensisijaisesti filologiksi, jonka kirjailijantyökin ”on innoituksensa osalta pohjimmiltaan kielitieteellistä”. Vaikka voidaan ihmetellä, kuinka ”vanhanpuoleinen filologian professori kirjoittelee satuja ja seikkailukertomuksia”, kyseessä ”ei ole ’harrastus’” vaan elimellinen osa hänen työtään, jonka perustana ”on kielten keksiminen”, ja jossa

”[t]arinoiden’ tarkoituksena oli tarjota kielille maailma, ei toisinpäin” (Tolkien 2009, 277).

Moderni fantasiakirjallisuus syntyi 1700-luvun lopulla filologisen historiantutkimuksen sävyttämänä ”goottilaisena” romaanina sekä kansansatujen taustoittamina romantiikan kertomuksina. Esi-kristilliseen germaaniseen heimoon viittaava goottilaisuus tarkoitti 1700-luvun jälkipuolen englantilaisessa keskustelussa – ja osin vielä nykyisessä kielenkäytössäkin – keskiaikaan yleisemmin liitettyjä asioita ja merkityksiä esimerkiksi goottilaisena arkkitehtuurina. Renessanssin humanistien luoman, 1700-luvun uusklassismiin jatkuneen antiikin kulttuurin jäljittelyn jälkeen pimeä ja barbaarinen keskiaika oli nyt muodikas, uudelleen löydetty aikakausi. Keskiajan romaanisen kielialueen ritaritaruston ja muun kansankielisen kertomusperinteen suosio antoi 1800-luvun vaihteessa nimen myös romantiikan taidesuuntaukselle ja sen esiin nostamille romaanin ja romanssin kertomustyypeille. Keskiajan kulttuurilla ja käsikirjoituksilla oli yhtäältä filologiset autenttisuuden jäljittäjänsä ja väärentäjänsä kuin myös toisaalta näiden välivaiheilla työskentelevät populaarikulttuuriset soveltajansa. James MacPersonin geelinkielisten runojen väärennös tai pastissi *Ossianin laulut* loi kuvitteelliseen pseudokeskiaikaan virittyntä lukijakuntaa. Eräs 1700-luvun ”goottilaisen heräämisen” (*gothic revival*) muoto on ”goottilainen tarina” (*a gothic story*), millä alaotsikolla Horace Walpole merkitsi myöhäiskeskiajan Italiaan väljästi sijoittuvan *The Castle of Otranto* –teoksensa.

Walpolen, Ann Radcliffen, Matthew Lewisin ja muiden englantilaisten goottilaisen romaanin klassikoiden keskiaika on historiallisilta ja fiktiivisen maailman puitteiltaan vielä täsmentymätöntä kauhulinnan fiktiota. (Vrt. Groom 2014) Goottilainen filologia ja romaani loivat kuitenkin reaalityodellisuudesta eroavan fiktion varhaista kulttuuria 1700-luvulla, jota 1800-luvun fantasiakirjallisuus jatkoi. Gootteja ja muita varhaiskeskiajan Euroopan kansoja väljästi mallintavan Keskimaan kuvitteellisia kieliä puhuvien heimojen ja rotujen historiaa kirjoittava Tolkien vie filologisen fantasian täysin uudelle tasolle. Historiallisten kielten rekonstruktiota enemmän

Tolkienilla painottuu fiktiivisten kielten konstruktio, eräänlainen filologinen strukturalismi, josta hänen elinaikanaan julkaistut tekstit antavat vain rajatun näkymän, ja jonka systematiikkaa tutkitaan nykyään aiheeseen erikoistuneissa julkaisuissa.¹⁹

VIITTEET

- ¹ Platonin henkilöhaamot keskustelevat mielikuvituksesta esimerkiksi *Valtiossa* (X); vrt. Sallis 2000, 46–69; Hume 1984.
- ² Todorov 1975. Fantasiateorian suomenkielinen käsitteistö on monin osin vakiintumatonta ja aiheuttaa omat ongelmansa aiheesta kirjoittaville. ”Fantastique/ fantastic” -termi on tässä luvussa suomennettu muodossa ”fantastinen”, ”étrange/unheimlich/uncanny” muodossa ”outo” ja ”merveilleux/marvelous” muodossa ”ihmeellinen”.
- ³ Todorov on säilynyt keskeisenä lähteenä paitsi hahmottamansa laji-tyypin tutkimuksessa, myös etenkin eurooppalaisessa fantasiateorias- sa: ks. Ceserani 1996; Malherbe 2004; Durst 2010; Spiegel 2010; Brittnacher & May 2013. Toisaalta hänen teoriaansa on torjuttu voimak- kaimmin englanninkielisessä genrefantasian tutkimuksessa. Amerik- kalaistutkija Brian Attebryn mukaan ”Todorovin otsikko [*The Fan- tastic*] ja teoreetikon maine ovat nostaneet hänen teoksensa merkitys- tään näkyvämpään asemaan” (”Todorov’s title [*The Fantastic*] and his reputation as a theorist have given this work a greater prominence than its relevance warrants” (Attebery 2012, 89), mikä on etenkin struk- turalistisen fantasiateorian esittelyn yhteydessä harhaanjohtava arvio.
- ⁴ Vrt. Genette 1980. Myös narratologi Shlomith Rimmon-Kenan aloit- ti uransa Todorovin kaksitulkitaisen kertomusrakenteen tutkimuksel- la (Rimmon-Kenan 1977). Todorovin vaiheista ranskalaisen struktura- lismien piirissä kertoo Dosse (1997, 81–82 ja passim.).
- ⁵ Strukturalismin tieteelliseen maailmankuvaan kuuluu Todorovin Boccaccion kertomusten tutkimuksessaan soveltama niin sanottu uni- versaalikielioppi: ”Tämä universaalikielioppi on kaikkien yleiskäsit- teiden perusta ja määrittää myös ihmisen. Paitsi kielet myös merki- tysjärjestelmät kaikkineen pohjautuvat samaan kielioppiin. Kielioppi on universaalinen ei ainoastaan siksi että se muodostaa kielten uni- versumin, vaan myös siksi että se kytkeytyy maailman kokonaisuus- den rakenteeseen sinänsä”. (*La grammaire universelle est alors la*

source de tous les universaux et elle nous donne la définition même de l'homme. Non seulement toutes les langues mais aussi tous les systèmes signifiants obéissent à la même grammaire. Elle est universelle non seulement parce qu'elle est répandue dans toutes les langues de l'univers, mais parce qu'elle coïncide avec la structure de l'univers lui-même" (Todorov 1969, 14). Universaalikieliopista Todorovin strukturalismissa ks. Scholes 1974, 111 ja uudemmassa narratologiasa Herman 1995.

⁶ Propp 1968.

⁷ Tähän piirteeseen viittaa jo Italo Calvino Todorovin tutkimuksesta 1970 järjestetyssä symposiumissa: ”Todorovin tutkimus on hyvin pätevä fantasian yksittäisen merkityksen suhteen ja herättää runsaasti ajatuksia muista merkityksistä, tavoitellen jonkinlaisen yleisluokittelun mahdollisuutta. Mikäli haluaisimme koota kattavan kartaston kaunokirjallisen mielikuvituksen maailmasta, meidän olisi aloitettava Todorovin ’ihmeeksi’ kutsuman laadun kieliopista, alkukantaisten myyttien ja tarinoiden varhaisimmista merkkiiyhdistelmistä, tietoista allegoriaa edeltävän tiedostamattoman mielen symbolisista vaatimuksista, kuin myös kaikkien kulttuurien ja aikakausien harrastamien älyllisten pelien tasolta”. (*”This study of Todorov is very accurate on one meaning of fantasy and full of suggestions with regard to other meanings, aiming at some possible general classification. If we wish to compile an exhaustive atlas of imaginative literature, we will have to start with a grammar of what Todorov calls ‘wonder’ at the level of the earliest combinatorial operations of signs in the primitive myths and fables, and of the symbolic requirements of the unconscious (before any sort of conscious allegory), as indeed at the level of the intellectual games of all times and all cultures*” (Calvino 1970, 134).

⁸ ”Keskeisimpiä tavoitteitani on ollut aiheen, ajattelun [sekä] etenkin käsittelytavan ja tyylin mahdollisimman laaja vaihtelevuus. Jos saisin kaikki tarinani yksiin kansiin koottuina käsiini [--] katsoisin korkeimmaksi ansiokseni niiden laajan vaihtelevuuden ja monipuolisuu-

den. [--] En pidä jotakin kertomustani muita *parempana*. Näen pikem-
minkin lajityyppien runsauden ja lajien vaihtelevan keskinäisen arvon
– mutta jokainen tarina on yhtä lailla pätevä *omassa lajissaan.*” (“*One
of my chief aims has been the widest diversity of subject, thought, & es-
pecially tone & manner of handling. Were all my tales now before me
in a large volume [--] the merit which would principally arrest my at-
tention would be the wide diversity and variety. [--] I do not consider
any of my stories better than another. There is a vast variety of kinds
and, in degree of value, these kinds vary – but each tale is equally good
of its kind*”) (Poe 2004, 684–685).

⁹ Esimerkiksi Boris Tomaševski kirjoittaa 1920-luvun puolivälissä
”fantastisen kerronnan tekniikasta” ja ”fantastisesta rakenteesta” To-
dorovia ennakoiden: ”Kirjallisesti jalostuneessa ympäristössä fantasti-
sen kertomuksen tarinaan liittyy usein kahtalaisen tulkinnan mahdol-
lisuus ja nimenomaan realistisen motivoinnin vaikutuksesta. Tarinaa
voidaan lukea sekä reaalilla että kuvitteellisella tasolla. [--] [Fantas-
tisen kerronnan] tekniikkaa soveltavat E.T.A. Hoffmann, Ann Radclif-
fe jne. Tavallisia kahtalaisen tulkinnan mahdollistavia motiiveja ovat
uni, hourailu, visuaalinen harha tai jokin muu aistien illuusio” (To-
maševski 2001, 186-187). ”Kirjallisuussysteemistä” ja sen ajallisen
muutoksen ulottuvuudesta kirjoittaa samoihin aikoihin mm. Juri Tyn-
janov 2001, 269.

¹⁰ ”[K]ielessä on vain eroja. Lisäksi voidaan todeta, että ero edellyt-
tää yleensä positiivisia elementtejä, joiden välille se muodostuu, mut-
ta kielessä on vain eroja *ilman positiivisia elementtejä*. Tarkasteltiinpa
sitten merkittyä tai merkitsijää, kieli ei sisällä sen enempää ajatuksia
kuin äänteitäkään, jotka olisivat olemassa ennen kielellistä järjestel-
mää, vaan ainoastaan käsitteellisiä ja äänteellisiä eroja, jotka ovat pe-
räisin tästä järjestelmästä.” (Saussure 2014, 222.)

¹¹ ”Fantastisen kertomuksen puheaktin [--] voisi kirjoittaa seuraavas-
sa muodossa: *Minä* (tehtävältään määritelty pronomini) + asennetta il-
maiseva verbi (kuten *uskon, ajattelen*, ja niin edelleen) + verbin epä-

varmuutta ilmaiseva modalisaatio (joka tapahtuu kahtaalla: yhtäältä verbin aikamuodossa, tässä imperfektissä, mikä muodostaa etäisyyden kertojan ja henkilöhahmon välille, ja toisaalta tapaa ilmaisevissa ad-
verbeissä kuten *melkein, ehkä, epäilemättä*, ja niin edelleen) sekä yli-
luonnollista tapahtumaa kuvaava sivulause”. (*“The speech act under-
lying the fantastic genre [--] might be rewritten as follows: I (a pro-
noun whose function has been explained) + verb of attitude (such as
believe, think, and so on) + modalization of that verb in the direction
of uncertainty (a modalization that operates along two principal lines:
verb tense, here the past, which contributes to establishing a distance
between narrator and character; and adverbs of manner such as al-
most, perhaps, doubtless, and so on) along with a subordinate clause
describing a supernatural event”* (Todorov 1976, 1990, 24; vrt. Scho-
les 1974, 111–117).

¹² Nuorta kirjastonhoitaja Bataillea on kuvattu ankaran hurskaaksi pap-
pisseminaarilaiseksi, joka ”tunsi hyvin kristillistä teologiaa ja oli pe-
rehtynyt erityisesti mystikkojen, muun muassa pyhän Teresan ja An-
gèle de Folignon kirjoituksiin” (Arppe 1998, 7). Strukturalismin histo-
rioitsija Dosse (2011) ottaa katolisen taustan merkityksen esiin myös
esimerkiksi Lacanin (128, 139, 293–295) ja Althusserin (347–349)
ajattelulle. Niin ikään Foucault’lla omien sanojensa mukaan oli ”hyvin
voimakas kristillis-katolinen tausta, jota en häpeä, ”very strong Chris-
tian, Catholic background, and I am not ashamed” (Foucault 1983, sit.
Bernauer 1999, xvi). Vrt. Carpenter (1977) 2001, 151–152.

¹³ Konstruktionistinen kirjallisuuskäsitys on keskeinen lähtökohta jo
paitsi Tolkienilla, myös esimerkiksi tämän ja C.S. Lewisin luento-op-
pilaalla Northrop Fryella Oxfordin yliopistossa (vuosina 1936–37 ja
1938–39). Frye kiteyttää ajattelutavan 1960-luvun alussa seuraavasti:
”Kaikki mitä ihminen tekee, mikä on tekemisen arvoista, on jollakin
tavoin konstruktioita ja mielikuvitus se ihmismielen rakentava voima,
joka vapautuessaan konstruoi ja rakentaa rakentamisen itsensä vuoksi.
[--] Filosofia, historia, luonnontieteet, uskonto ja oikeustiede kuvaavat

tätä ihmisen konstruoimaa maailmaa kukin omilla kielenkäytön jäsen-
tyneemmillä tasoillaan. Ne tuottavat tietoa ja informaatiota, mutta ovat
myös sanoista rakentavan ihmisen mielenvoiman tuotteita. Mielikuvi-
tus on voima, tiedonalat sen tuloksia. Tutkimusalat tuottavat tietosisäl-
töjä, mutta ovat muodoltaan myyttisen, kielellisen kuvittelun rakentei-
ta. Kielenkäyttö palautuu siis kaikkiaan tämän rakentavan voiman vai-
heille sen työskennellessä sanataiteessa eli kirjallisuudessa – myyttejä
tutkivassa koelaboratoriossaan”. (*“Everything man does that’s worth
doing is some kind of construction, and the imagination is the con-
structive power of the mind set free to work on pure construction, con-
struction for its own sake. [--] This is the world revealed by philosophy
and history and science and religion and law, all of which represent a
more highly organized way of using word. We find knowledge and in-
formation in these studies, but they’re also structures, things made out
of words by a power in the human mind that constructs and builds.
This power is the imagination, and these studies are its products. When
we think of their content, they’re bodies of knowledge; when we think
of their form, they’re myths, that is, imaginative verbal structures. So
the whole subject of the use of words revolves around this construc-
tive power itself, as it operates in the art of words, which is literature,
the laboratory where myths themselves are studied and experiment-
ed with”* (Frye 2006, 479, 494; vrt. McHale 1987, 36–40; 1992, 1–8.)

¹⁴ *“My subject is the technique of non-didactic fiction, viewed as the
art of communicating with readers – the rhetorical resources available
to the writer of epic, novel, or short story as he tries, consciously or
unconsciously, to impose his fictional world upon the reader”* (Booth
1983, xiii.)

¹⁵ Todorov 1975, 8–23; Frye 1957, 17; Attebery 1992, 96; Scholes
1974, 6–65. Fryen juonitypologia on keskeinen lähtökohta Whitel-
le (1973, 7–11). Fryen *Anatomy of Criticism* -teoksen työvaiheen ot-
sikosta ’Structural Poetics’ ks. Ayre 1989, 252 ja Fryen ja strukturalis-
min yhtäläisyyksistä esim. Salusinszky 2006, 20-21.

¹⁶ Ks. Denham 2015, ix, jonka väitteen mukaan ”[f]antasian ja tieteiskirjallisuuden tutkimus on 1960-luvun alkuvaiheistaan lähtien omaksunut Fryelta vaikutteita kenties enemmän kuin keneltäkään muulta kirjallisuudentutkijalta”. (”From its first development in the 1960s, the criticism of science fiction and fantasy has been influenced by Frye, probably more than by any other critic”) (Dolzani 2004, lvi.)

¹⁷ ”Aloitin luentojen kuuntelun ensimmäisellä viikolla [--.] Varsin kamalaa kaikkiaan. [--] Tolkien puhuu *Beowulfista*, järjettömän mutkikkaasta anglosaksisten genealogioiden pulmasta, Tanskan muinaishistoriasta, latinankielisistä munkkikronikoista, islantilaisista *Eddan* runoista ja ruotsalaisesta kansanperinteestä. Kuvittele minun ulosantiani surkeimmillaan: huippunopeaa käsittämätöntä pulputusta hyvin monimutkaisista aiheista loputtomine viitteineen tuntemattomiin asiayhteyksiin, maustettuna runsaalla latinalla, muinaisenglannilla ja vaikeilla, epäselvillä erisnimillä. Siinä sinulla on *Beowulfista* luennoiva Tolkien”. (”I started attending lectures the first week [--] All pretty awful. [--] [T]there’s Tolkien on Beowulf, dealing with a most insanely complicated problem which involves Anglo-Saxon genealogies, early Danish histories, monkish chronicles in Latin, Icelandic Eddas and Swedish folk-lore. Imagine my delivery at its very worst: top speed, unintelligible burble, great complexity of ideas and endless references to things unknown, mixed in with a lot of Latin and Anglo-Saxon and a lot of difficult proper names which aren’t spelled, and you have Tolkien on Beowulf”) (Northrop Fryen kirje Helen Kempille, 21.10.1938, Frye 1996, 794–795).

¹⁸ ”Tolkienin esiintyessä ensimmäistä kertaa monet sanoivat maineestaan tarkkoina: ’en voi lukea fantasiaa’. Mutta kun hänestä tuli suosittu ymmärrettiin, että hän juontuukin perinteestä, George MacDonaldin ja William Morrisin traditiosta. Joskaan kiinnostukseni Tolkieniin ei koskaan ollut hehkuvaa, Morris sen sijaan kiinnosti minua eniten Blaken jälkeen, aivan kuten Spenser tätä ennen. Vähitellen kävi kuitenkin selväksi, että kysymyksessä oli sentimentaalisen romanssin

traditio sinänsä, Scott, Wilkie Collins, Sheridan Le Fanu, jopa Rider Haggardkin. 'Aikuisten fantasia' on nykyään menestyvää uusintapainosten teollisuutta, josta minäkin korjaan osinkoja. Näyttää selvältä, että tieteiskirjallisuuden ja sen reuna-alueiden kirjallisuus (esimerkiksi Kurt Vonnegut) kytkeytyy sekin sentimentaaliseen romanssiin pikemminkin kuin realismiin, mikä korostaa romanssin perinteen merkitystä". (*"When Tolkien first came out a lot of people would say 'I can't read fantasy,' with an air of conscious virtue. But when he became popular it became evident that a tradition was behind him. The basis of this tradition was George MacDonald and William Morris, and while my enthusiasm for Tolkien himself was never white-hot, Morris was the man after Blake who most interested me, just as Spenser was before. But gradually it became clear that the whole tradition of what I call sentimental romance, Scott, Wilkie Collins, Sheridan Le Fanu, even Rider Haggard, was involved. Now there's a flourishing industry in reprinting works of 'adult fantasy,' of which I am availing myself. It's also clear that the whole development of science fiction, and the kind of writing in the periphery of that (e.g. [Kurt] Vonnegut) attaches itself to sentimental romance, not to realism, and makes the tradition of the former important to grasp"*) (Frye 2004, 191; vrt. Frye 1976, 43.)

¹⁹ Vrt. Arda philology -lehti (<http://www.omentielva.com/ardaphil.htm>).

LÄHTEET

- Aittola, Tapio & Raiskila, Vesa (1994) Jälkisanat. Teoksessa Peter L. Berger & Thomas Luckmann (1994/1985) *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma*. Suom. Vesa Raiskila. Helsinki: Gaudeamus, 213–231.
- Aristoteles (1997) *Retoriikka; runousoppi*. Suom. Paavo Hohti ym. Helsinki: Gaudeamus.
- Armitt, Lucie (1996) *Theorising the fantastic*. London: Arnold.
- Arppe, Tiina (1998) Suomentajalta. Teoksessa Georges Bataille *Noidan oppipoika. Kirjoituksia 1920-luvulta 1950-luvulle*. Suom. Tiina Arppe. Helsinki: Gaudeamus, 7–28.
- Attebery, Brian (1992) *Strategies of fantasy*. Bloomington: Indiana University Press.
- Attebery, Brian (2012) Structuralism. Teoksessa Edward James & Farah Mendlesohn (toim.) *The Cambridge companion to fantasy literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 81–90.
- Ayre, John (1989) *Northrop Frye. A biography*. Toronto: Random House.
- Barthes, Roland (1977/1966) Introduction to the Structural Analysis of Narratives. Teoksessa Roland Barthes *Image, music, text. Essays Selected and Translated by Stephen Heath*. New York: The Noonday Press, 79–124.
- Barthes, Roland (1993a/1970) *S/Z*. Käänt. Richard Howard. Oxford: Blackwell.
- Barthes, Roland (1993b/1973) *Tekstin hurma*. Suom. Raija Sironen. Tampere: Vastapaino.
- Bataille, Georges (1998) *Noidan oppipoika. Kirjoituksia 1920-luvulta 1950-luvulle*. Suom. Tiina Arppe. Helsinki: Basam Books.
- Beckett, Samuel (2007/1951) *Malone kuolee*. Suom. Caj Westerberg. Helsinki: Basam Books.

- Bernaer, James SJ. (1999) Foreword. Cry of Spirit. Teoksessa Michel Foucault *Religion and culture*. Selected and Edited by Jeremy R. Carrette. New York: Routledge, xi–xvii.
- Bessière, Irène (1974) *Le recit fantastique. La poetique de l'incertain*. Paris: Larousse.
- Blanchot, Maurice (1996/1973) *Päivän hulluus*. Suom. Helena Sinervo. Helsinki: Ai-ai.
- Blanchot, Maurice (1995/1949) Kafka and Literature. Teoksessa Maurice Blanchot *The Work of fire*. Käänt. Charlotte Mandell. Stanford: Stanford University Press, 12–26.
- Booth, Wayne C. (1983/1961) *The rhetoric of fiction*. Second Edition. Chicago: The University of Chicago Press.
- Borges, Jorge Luis (1969) *Haarautuvien polkujen puutarha. Esseitä, juttuja, tarinoita*. Valinnut ja suomentanut Matti Rossi. Porvoo: WSOY.
- Brittnacher, Hans Richard & May, Markus (2013) Phantastik-Theorien. Teoksessa Hans Richard Brittnacher & Markus May (toim.) *Phantastik. Ein interdisziplinäres Handbuch*. Stuttgart: J.B. Metzler, 189–198.
- Brooke-Rose, Christine (1981) *A rhetoric of the unreal. Studies in narrative and structure, Especially of the Fantastic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Calvino, Italo (1970) Definitions of Territory: Fantasy. Teoksessa David Sandner (toim.) *Fantastic literature. A critical reader*. Westport: Praeger, 133–134.
- Carpenter, Humphrey (2001/1977) *Tolkien. Elämäkerta*. Suom. Vesa Siisältö. Helsinki: Nemo.
- Ceserani, Remo (1996) *Il fantastico*. Bologna: Mulino.
- Clute, John and Nicholls, Peter (toim.) (1995) *The encyclopedia of science fiction*. New York: St. Martin's Griffin.
- Corngold, Stanley (1973) *The commentators' despair. The interpretation of Kafka's Metamorphosis*. Port Washington: Kennikat Press.
- Cornwell, Neil (1990) *The literary fantastic. From gothic to postmodernism*. New York: Harvester Wheatsheaf.

- Deleuze, Gilles & Guattari, Félix (1986/1975) *Kafka: toward a minor literature*. Käänt. Dana Polan. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Denham, Robert D. (2015) *A Northrop Frye chrestomathy*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Doležel, Lubomir (1990) *Occidental poetics. Tradition and progress*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Doležel, Lubomir (1998) *Heterocosmica. Fiction and possible worlds*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Doležel, Lubomir (2010) *Possible worlds of fiction and history. The post-modern stage*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Dolzani, Michael (2004) Introduction. Teoksessa Michael Dolzani (toim.), Northrop Frye *Northrop Frye's notebooks on romance. Collected works of Northrop Frye*. Vol 15. Toronto: Toronto University Press, xxi–lvii.
- Dosse, François (2011/1992) *Strukturalismin historia. Osa 1. Ohjelmasyntä 1945-1966*. Suom. Anna Helle. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Dosse, François (1997/1992) *History of structuralism. Volume 2: the sign sets, 1967 – Present*. Käänt. Deborah Glassman. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Durst, Uwe (2010/2001) *Theorie der phantastischen Literatur*. 2. aktual., korr. u. erw. Neuauflage. Berlin: Lit Verlag.
- Eco, Umberto (1976) *Theory of semiotics*. Bloomington: Indiana University Press.
- Eco, Umberto (1979) *The role of the reader. Explorations in the semiotics of texts*. Bloomington: Indiana University Press.
- Eco, Umberto (1989) *The open work*. Käänt. Anna Cancogni. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Felman, Shoshana (1982) Turning the Screw of Interpretation. Teoksessa Shoshana Felman (toim.) *Literature and psychoanalysis. The question of reading: otherwise*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Foucault, Michel (1998a/1963) A Preface to Transgression. Teoksessa Michel Foucault *Aesthetics, method, and epistemology*. James D. Faubion

- (toim.), Robert Hurley ym. (käänt.). *Essential works of Foucault 1954–1984*, Volume Two. New York: The New York Press, 69–87.
- Foucault, Michel (1998b/1963) Language to Infinity. Teoksessa Michel Foucault *Aesthetics, method, and epistemology*. James D. Faubion (toim.), Robert Hurley ym. (käänt.). *Essential works of Foucault 1954–1984*, Volume Two. New York: The New York Press, 89–101.
- Foucault, Michel (1998c/1967) Afterword to the Temptation of Saint Anthony. Teoksessa Michel Foucault *Aesthetics, method, and epistemology*. James D. Faubion (toim.), Robert Hurley ym. (käänt.). *Essential works of Foucault 1954–1984*, Volume Two. New York: The New York Press, 103–122.
- Foucault, Michel (2010/1966) *Sanat ja asiat. Eräs ihmistieteiden arkeologia*. Suom. Mika Määttänen. Helsinki: Gaudeamus.
- Foucault, Michel (1999) *Religion and Culture*. Selected and edited by Jeremy R. Carrette. New York: Routledge.
- Fowler, Alastair (1982) *Kinds of literature. An introduction to the theory of genres and modes*. Oxford: Oxford University Press.
- Freud, Sigmund (2005/1916) Das Unheimliche – epämukavuuden elämyksestä. Teoksessa Sigmund Freud *Murhe ja melankolia sekä muita kirjoituksia*. Suom. Markus Lång. Tampere: Vastapaino.
- Frye, Northrop (1957) *Anatomy of criticism. Four essays*. Princeton: Princeton University Press.
- Frye, Northrop (1976) *The secular scripture. A study of the structure of romance*. Cambridge: Harvard University Press.
- Frye, Northrop (1996) The Correspondence of Northrop Frye and Helen Kemp 1932–1939. Vol. 2, 1936–1939. Teoksessa Robert D. Denham (toim.) *Collected works of Northrop Frye. Vol 2*. Toronto: Toronto University Press.
- Frye, Northrop (2004) *Northrop Frye's notebooks on romance*. Michael Dolzani (toim.). *Collected works of Northrop Frye. Vol 15*. Toronto: Toronto University Press.
- Frye, Northrop (2006/1963) *The Educated imagination*. Teoksessa Northrop Frye *The educated imagination and other writings on criti-*

- cal theory 1933–1963*. Germaine Warkentin (toim.). *Collected works of Northrop Frye*. Vol. 21. Toronto: Toronto University Press.
- Genette, Gérard (1980/1972) *Narrative discourse*. Käänt. Jane E. Lewin. Foreword by Jonathan Culler. Ithaca: Cornell University Press.
- Groom, Nick (2014) Introduction. Teoksessa Horace Walpole *The Castle of Otranto*. Edited by Nick Groom. Oxford: Oxford University Press. ix–xxxviii.
- Halme, Jukka (2006) *Uuskummaa? Modernin fantasian antologia*. Helsinki: Kirjava.
- Hatavara, Mari, Lehtimäki, Markku & Tammi, Pekka (toim.) (2010): *Luonnolliset ja luonnottomat kertomukset. Jälkiklassisen narratologian suuntauksia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Herman, David (1995) *Universal grammar and narrative form*. Durham: Duke University Press.
- Herman, David (2002) *Story logic. Problems and possibilities of narrative*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Herman, David (2005) Structuralist narratology. Teoksessa David Herman ym. (toim.) *Routledge encyclopedia of narrative theory*. London: Routledge, 571–576.
- Hoffmann, E.T.A. (2011/1816) Nukuttaja. Teoksessa E.T.A. Hoffman *Yökappaleita*. Suom. Markku Mannila. Helsinki: Teos, 23–65.
- Hume, Kathryn (1984) *Fantasy and mimesis. Responses to reality in western literature*. New York: Methuen.
- Hägg, Samuli, Lehtimäki, Markku & Steinby, Liisa (toim.) (2009) *Näkökulmia kertomuksen tutkimukseen*. Helsinki: SKS.
- Irwin, W. R. (1976) *Game of the impossible: rhetoric of fantasy*. Urbana: University of Illinois Press.
- Jackson, Rosemary (1981) *Fantasy: the literature of subversion*. London: Methuen.
- Jakobson, Roman 2001/1935: Dominantti. Teoksessa Pesonen, Pekka & Suni, Timo (toim.) (2001) *Venäläinen formalismi. Antologia*. Helsinki: SKS, 102–108.

- James, Henry (1995/1898) Ruuvikierre. Teoksessa Markku Sadelehto (toim.) *Amerikkalaiset aaveet*. Suom. Sari Kallioinen ja Anita Puumalainen. Porvoo: WSOY, 379–504.
- Jameson, Fredric (1981) Magical Narratives: On the Dialectical Use of Genre Criticism. Teoksessa Fredric Jameson *The political unconscious. Narrative as a socially symbolic act*. Ithaca: Cornell University Press, 103–150.
- Kristeva, Julia (1984/1974) *Revolution in poetic language*. Käänt. Margaret Waller. New York: Columbia University Press.
- Kuusisto, Pekka (1991) *Metamorfoosifantasia. Metamorfoosiaihe fantasiakirjallisuudessa ja sen sovellus Pentti Holapan novellikokoelmassa Muodonmuutoksia*. Oulun yliopiston kirjallisuuden ja kulttuuriantropologian laitoksen julkaisuja. A. Kirjallisuus 2. Oulu: Oulun yliopisto.
- Kuusisto, Pekka (1993) Luonnon laki, genren laki, historian laki: suoran taipuminen geneerisessä fantasiateoriassa. Teoksessa Pekka Kuusisto (toim.) *Narnia ja ympäröivät maat. Fantasia kirjallisuuden lajina*. Oulun yliopiston kirjallisuuden ja kulttuuriantropologian laitoksen julkaisuja. A. Kirjallisuus 3, 1–86.
- Kuusisto, Pekka (2004) Laji, perheyttäisyys ja ensyklopedia: kirjallisuuden lajiteorian tieteenfilosofiasta. Teoksessa Tuomo Lahdelma, Risto Niemi-Pynttari, Outi Oja & Keijo Virtanen (toim.) *Laji, tekijä, instituutio*. Helsinki: SKS.
- Kuusisto, Pekka (2013) Ensyklopedian aatehistoriasta ja ensyklopedisesta novellista Poella, Kafkalla ja Borgesilla. *Synteesi* 4/2013, 27–51.
- Lacan, Jacques (2006/1996) Seminar on 'The Purloined Letter'. Teoksessa Jacques Lacan *Écrits: the first complete edition in English*. Käänt. Bruce Fink, Héloïse Fink & Russell Grigg. New York: Norton, 6–48.
- Lyotard, Jean-François (1985/1979) *Tieto postmodernissa yhteiskunnassa*. Suom. Leevi Lehto. Tampere: Vastapaino.
- Malherbe, Jean-Yves (2004) Ranskankielinen fantasiakirjallisuus. Teoksessa Kristian Blomberg, Irma Hirsjärvi & Urpo Kovala (toim.) *Fantasian monet maailmat*. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu, 231–248.
- McHale, Brian (1987) *Postmodernist fiction*. London: Routledge.

- McHale, Brian (1992) *Constructing postmodernism*. London: Routledge.
- Mendlesohn, Farah (2008) *Rhetorics of fantasy*. Middletown, CT: Wesleyan University Press.
- Nicholls, Peter (1995) Conceptual Breakthrough. Teoksessa Clute & Nicholls (toim.) *The encyclopedia of science fiction*. New York: St. Martin's Griffin, 254–257.
- Nicholls, Peter & Clute, John (1995) "Sense of Wonder". Teoksessa Clute & Nicholls (toim.) *The encyclopedia of science fiction*. New York: St. Martin's Griffin, 1083–1085.
- Niiniluoto, Ilkka (1999) *Critical scientific realism*. Oxford: Oxford University Press.
- Nyman, Martti & Suominen, Mickael (2002) Ferdinand de Saussure: Mies myytin takaa. Teoksessa Hannele Dufva ja Mika Lähteenmäki (toim.) *Kielentutkimuksen klassikoita*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 9–66.
- Olsen, Lance (1987) *Ellipse of uncertainty. An introduction to postmodern fantasy*. New York: Greenwood Press.
- Pesonen, Pekka & Suni, Timo (toim.) (2001) *Venäläinen formalismi. Antologia*. Suom. Timo Suni. Helsinki: SKS.
- Pettersson, Bo (2016) *How literary worlds are shaped. A comparative poetics of literary imagination*. Berlin: De Gruyter.
- Phelan, James (2006) Narrative Theory, 1966-2006: A Narrative. Teoksessa Robert Scholes, James Phelan and Robert Kellogg: *The nature of narrative*. Fortieth anniversary edition, Revised and expanded. Oxford: Oxford University Press, 283–336.
- Poe, Edgar Allan (2004) *The selected writings of Edgar Allan Poe*. A Norton Critical Edition. Toim. G. R. Thompson. New York: Norton.
- Poe, Edgar Allan (2006) *Kootut kertomukset*. Suom. Jaana Kapari. Helsinki: Teos.
- Propp, V. (1968/1928) *Morphology of the folktale*. First Edition, Translated by Laurence Scott with an Introduction by Svatava Pirkova-Jakobson. Second Edition Revised and Edited with a Preface by Louis

- A. Wagner/ New Introduction by Alan Dundes. Austin: University of Texas Press.
- Rabkin, Eric (1976) *The fantastic in literature*. Princeton: Princeton University Press.
- Rimmon-Kenan, Shlomith (1977) *The concept of ambiguity. The example of James*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Sallis, John (2000) *Force of imagination: the sense of the elemental*. Bloomington: Indiana University Press.
- Salusinszky, Imre (2006) Northrop Frye. Teoksessa Julian Wolfreys (toim.) *Modern North American criticism and theory. A critical guide*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 19-25.
- Sandner, David (2004) *Fantastic literature. A critical reader*. Westport: Praeger.
- Sartre, Jean-Paul (1955/1947) Aminadab or the Fantastic Considered as a Language. Teoksessa Jean-Paul Sartre *Literary and philosophical essays*. Translated by Annette Michelson. New York: Collier Books, 60–77.
- Saussure, Ferdinand de (2014/1916) *Yleisen kielitieteen kurssi*. Toim. Charles Bally & Albert Sechehaye. Suom. Tommi Nuopponen. Tampere: Vastapaino.
- Scholes, Robert (1974) *Structuralism in literature. An introduction*. New Haven: Yale University Press.
- Scholes, Robert (1975) *Structural fabulation. An essay on the fiction of the future*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Scholes, Robert & Rabkin, Eric (1977) *Science fiction: history, science, vision*. Oxford: Oxford University Press.
- Shippey, Tom (2003) *The road to the Middle-Earth. How J.R.R. Tolkien created a new mythology*. Revised and Expanded Edition. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Snow, C.P. (1998/1963) *Kaksi kulttuuria*. Suom. Kimmo Pietiläinen. Helsinki: Terra cognita.

- Spiegel, Simon (2010) *Theoretisch phantastisch: eine Einführung in Tzvetan Todorovs Theorie der phantastischen Literatur*. Murnau am Staffelsee: Haitel.
- Suvin, Darko (2016/1979) *Metamorphoses of science fiction. On the poetics and history of a literary genre*. Toim. Gerry Canavan. Oxford: Peter Lang.
- Todorov, Tzvetan (1965) *Théorie de la littérature. Textes des formalistes russes*. Paris: Seuil.
- Todorov, Tzvetan (1969) *Grammaire du Décaméron*. Approaches to Semiotics, Vol. 3. The Hague: Mouton.
- Todorov, Tzvetan (1970) *Introduction à la littérature fantastique*. Paris, Le Seuil.
- Todorov, Tzvetan (1975/1970) *The Fantastic. A structural approach to a literary genre*. Käänt. Richard Howard. Foreword by Robert Scholes. Ithaca: Cornell University Press.
- Todorov, Tzvetan (1990/1976) The origin of genres. Teoksessa Tzvetan Todorov *Genres in discourse*. Käänt. Catherine Porter. Cambridge: Cambridge University Press, 1990, 13–26.
- Tolkien, J. R. R. (2002/1947) Saduista. Teoksessa J.R.R. Tolkien *Puu ja lehti*. Suom. Vesa Sisättö, Kersti Juva & Johanna Vainikainen-Uusitalo. Helsinki: WSOY, 17–107.
- Tolkien, J. R. R. (2009/1981) *Kirjeet*. Toim. Humphrey Carpenter. Suom. Tero Valkonen. Helsinki: WSOY.
- Tomaševski, Boris (2001/1925) Juonen rakenteesta. Teoksessa Pesonen & Suni (toim.) *Venäläinen formalismi. Antologia*. Suom. Timo Suni. Helsinki: SKS, 186–187.
- Traill, Nancy H. (1996) *Possible worlds of the fantastic: the rise of the paranormal in literature*. Toronto: Toronto University Press.
- Turner, James (2014) *Philology. The forgotten origins of the modern humanities*. Princeton: Princeton University Press.

- Tynjanov, Juri (2001/1927) Kirjallisuuden evoluutiosta. Teoksessa Pesonen & Suni (toim.) *Venäläinen formalismi. Antologia*. Suom. Timo Suni. Helsinki: SKS, 266–281.
- White, Hayden (1973) *Metahistory. The historical imagination in nineteenth-century Europe*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Wolf, Mark J. P. (2012) *Building imaginary worlds. The theory and history of subcreation*. New York: Routledge.